

1

2

3

4

Obr. 1. Čelákovice (okr. Praha-východ), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Velikonoční řehačka s prkénky ze dvou stran, napruženými jednoduchými příčkami. Foto: Petr Vácha, 2004.

Obr. 2. Chrast (okr. Chrudim), kostel Nejsvětější Trojice. Velikonoční řehačka s tvarovanými prkénky ze dvou stran mezi zdvojenými příčkami. Foto: Petr Vácha, 2017.

Obr. 3. Třebonín (okr. Kutná Hora), kostel sv. Matouše, zvonice. Velikonoční řehačka s prkénkem z jedné strany, v širší válce. Foto: Petr Vácha, 2009.

Obr. 4. Horní Roveň (okr. Pardubice), kostel sv. Kateřiny, zvonice. Velikonoční řehačka s prkénky ze dvou stran, zachycovanými v příčkách. Foto: Petr Vácha, 2013.

Velikonoční řehačky a klapačky

V katolické církvi umlkají zvony na Zelený čtvrtek a opět se rozezní na Bílou sobotu při vigílii na oslavu Kristova vzkříšení. Mlčící zvony, které „odletěly do Říma“, nahrazuje zvuk řehaček a klapaček. Lidové velikonoční zvyky, k nimž patří obcházení lokality chlapci s řehačkami a klapačkami, jsou v národopisné literatuře mnohokrát popsány. Kromě toho se také užívaly velké kostelní řehačky a klapačky, které byly trvale umístěny v kostelních věžích a zvonících.¹ Mnohé zanikly, některé skončily v muzejních sbírkách, některé lze stále ve věžích a zvonících nalézt. Některé jsou dochovány v plně funkčním stavu, jiné jsou poškozené. Tyto předměty jsou často na okraji zájmu a není jim věnována pozornost, kterou by zasloužily.²

Z hlediska typologie se setkáme 1) s řehačkami, kde napružená prkénka drhnou o ozubený válec, čímž způsobují rachot, 2) s klapačkami, kde jsou kladiva nebo péra nadzvedávána kolíky vsazenými v hřídle a dopadají na ozvučnou desku nebo skříň, 3) s kombinovanými řehačkami s klapačkami. Tyto nástroje mohou být vertikální (stojací) nebo horizontální, přenosné nebo stacionární, kdy jsou upevněny k stavbě nebo zvonové stolici a hřídle jsou opatřeny klikou. Zatímco v západní části republiky se setkáváme s řehačkami, směrem na východ přibývají klapačky; na Slovensku jsou pak užívány především klapačky.

Nejjednodušší kostelní řehačky jsou tvořeny rámem s ozubeným válcem uprostřed, na který dosedají prkénka ze dvou stran. Řehačky tohoto typu jsou velmi skladné a dají se ve zvonici odložit, aniž překážejí. Jejich velikost může být až přes 2 m. Asi poloviční velikost mají řehačky s ozubeným válcem v horní části a prkénky dosedajícími z jedné strany. V Holicích ve věži kostela sv. Martina byla dokumentována řehačka s prkénky ve dvou vrstvách (řadách za sebou). Další typ řehaček je konstruován do tvaru kříže či ondrejského kříže. K střednímu ozubenému válci pak směřují prkénka ze čtyř stran.

Klapačky bývají tvořeny ozvučnou skříní (bednou se zvukovými otvory), na kterou dopadají dřevěná kladiva

■ Poznámky

1 Pavel Kurfürst, *Hudební nástroje*, Praha 2002. Zde zejména kapitola Velikonoční obřadní idiofony, s. 396–401. Kromě systematiky hudebních nástrojů autor věnuje pozornost variabilitě jejich názvů.

2 Juraj Gembický – Radek Lunga, *Pamiatková ochrana zvonov na Slovensku*. Metodika, Bratislava 2014. Metodika zmiňuje „drevené mechanické rapkáče“: s. 65 a obr. 21 na s. 97. Kristína Markušová, *Pamiatková ochrana zvonov, Pamiatky a múzeá*, 2015, č. 3, s. 27–29, zejména snímek na s. 29: Miková, řeckokatolícky kostol, vežový drevený rapkáč (klopadlo).

5

6

7

8

9

na napružených prkénkách (pérech). Horizontální provedení klapáček bývá opatřeno nožičkami, kladiva dopadají na horní stranu ozvučné skříň. Místo ozvučné skříňe mohou úder dopadat jen na ozvučnou desku.

Nejzápadnější výskyt zatím zjištěné klapačky je v Bělé pod Bezdězem (okr. Mladá Boleslav), v kostele Povýšení sv. Kříže. Její ozvučná skříň je na straně kladiv vyšší a na čelní straně má oválný zvukový otvor – zvuk byl v tomto případě záměrně směřován. V Klášteřci nad Orlicí (okr. Ústí nad Orlicí) byla dokumentována klapačka stojatá bez ozvučné skříňe; napružená prkénka (péra), v místě úderu zesílená špalíčky, dopadají na dřevěnou desku (prkno).

Kombinované řehačky s klapáčkami mívají osobitě řešení. V Doubravníku (okr. Brno-venkov) byla v kostele Povýšení sv. Kříže zjištěna velikonoční klapačka kombinovaná s řehačkou stojatá, s dvěma sadami

kladiv a opačně orientovaných pér, poháněných jednou klikou a řetězovým převodem. Na jedné straně jsou čtyři kladiva a jedno péro, na protější je tomu naopak – čtyři péra a jedno kladivo. Kladiva jsou nadzvednuta během jedné otáčky klikou 2x, péra 8x.

Velmi pozoruhodná řehačka s klapačkou se nalézá v kostele sv. Mikuláše v Čisté u Litomyšle. Jedná se o horizontální řehačku s centrálním ozubeným válcem, na který dosedají prkénka ze dvou stran a ve dvou vrstvách; horní část tvoří klapačka s dřevěnými kladivy, která dopadají na ozvučné desky. Stroj byl poháněn klikou na válci řehačky (který se nedochoval), převod ozubenými koly poháněl klapačku. Klapačka měla na protilehlých stranách po šesti kladivech na dvojramenných pákách. Sada kladiv byla na jedné straně ovládána přímo hřídelí, na opačné straně byly mezi hřídelí a pákami kladiv umístěny držáčky s krát-

Obr. 5. Holice v Čechách (okr. Pardubice), kostel sv. Martina biskupa. Velikonoční řehačka s prkénky ve dvou vrstvách. Foto: Petr Vácha, 2012.

Obr. 6. Nehvizdy (okr. Praha-východ), kostel sv. Václava, zvonice. Velikonoční řehačka ve tvaru ondřejského kříže, s prkénky ze čtyř stran. Foto: Petr Vácha, 2008.

Obr. 7. Klášterec nad Orlicí (okr. Ústí nad Orlicí), kostel Nejsvětější Trojice. Velikonoční klapačka se čtyřmi prkénky (péry) se zesílenou údernou částí, dopadajícími na širší prkénko. Foto: Petr Vácha, 2016.

Obr. 8. Doubravnik (okr. Brno-venkov), kostel Povýšení sv. Kříže. Velikonoční klapačka s řehačkou s kladivy a péry ze dvou stran ozvučné skříňe. Foto: Petr Vácha, 2017.

Obr. 9. Čistá (okr. Svitavy), kostel sv. Mikuláše. Velikonoční řehačka a klapačka, původně zpřevodovaná dřevěnými ozubenými koly. Foto: Veronika Cínková, 2016.

10

11

Obr. 10. Bělá pod Bezdězem (okr. Mladá Boleslav), kostel Povýšení sv. Kříže. Velikonoční klapačka s rozšiřující se ozvučnou skříňí. Foto: Petr Vácha, 2009.

Obr. 11. Šaratice (okr. Vyškov), kostel sv. Mikuláše. Novodobá velikonoční klapačka s řehačkou poháněná elektromotorem. Foto: Petr Vácha, 2012.

kými dvojramennými pákami, které stlačovaly páky kladiv a tak je nadzvedávaly.

V kostele sv. Mikuláše v Šaraticích (okr. Vyškov) je instalována kombinovaná klapačka s řehačkou poháněná elektromotorem přes dvě kola s klínovými řemeny (převod na pomalo). Je to zatím jediný zjištěný případ, kdy byla lidská síla při ovládání řehačky či klapačky nahrazena elektrickým pohonem.

Při dokumentaci kampanologických památek je třeba zaznamenávat i tyto náhražky zvonů, které by také měly pokud možno zůstat zachovány v objektech, kde sloužily. Některé z nich představují zajímavá a nápaditá technická řešení. Pokud tato díla nebudou dokumentována, hrozí nebezpečí, že při úklidech ve věžích nenávratně zmizí cenné kulturněhistorické doklady – víme ostatně, že se tak už mnohde děje.

Petr VÁCHA

Z činnosti Metodického centra zahradní kultury v Kroměříži

Metodické centrum zahradní kultury (dále také MCZK) bylo zřízeno při územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu v Kroměříži a představuje multioborové centrum pro oblast péče o historické zahrady a parky v České republice. Aktivita centra se zaměřují na odbornou, ale i na laickou veřejnost.

Centrum vzniklo v roce 2015 v návaznosti na projekt *Národního centra zahradní kultury v Kroměříži* spolufinancovaného z fondů Evropské unie. Náplní projektu byla především vzorová památková obnova vybraných částí Květné a Podzámecké zahrady v Kroměříži. Zkušenosti získané v rámci realizace tohoto projektu metodické centrum zpřístupňuje široké veřejnosti a snaží se je dále rozšiřovat a prohlubovat.

Metodická činnost

Metodická činnost centra spočívá jak v metodické pomoci správcům jednotlivých památek zahradního umění, tak ve vydávání vlastních metodik, případně ve spolupráci na vzniku metodik s tématem zahradní kultury v rámci výzkumných projektů. Část těchto metodik byla certifikována Ministerstvem kultury ČR.

Za čtyřletou existenci centra bylo vydáno dvanáct metodických materiálů věnovaných péči o památky zahradního umění a edukaci. Zatím posledním titulem, realizovaným ve spolupráci s odborem edukace a dalšího vzdělávání Národního památkového ústavu, generálního ředitelství (dále GnŘ) v Praze, je publikace *Památková edukace v historických zahradách a parcích: Příklady dobré praxe*.¹ Představuje čtenáři příklady dobré praxe formou strukturovaných záznamů edukačních programů. Všechny uvedené programy byly realizovány na památkách ve správě Národního památkového ústavu (dále NPÚ), zejména pak v kroměřížských zahradách. Zkušenosti popsané v této metodice těží ještě z výsledků projektu NAKI *Památky nás baví* a z lektorské činnosti pracovníků MCZK. Lze zde nalézt i prezentaci práce lektorů v Českém Krumlově a Kráském Dvoře. Programy jsou na základě zkušeností rozděleny do šesti oddílů podle cílových skupin, které navštěvují památky zahradního umění nejčastěji, ať už v rámci formálního či neformálního vzdělávání. Nejpočetnější jsou zastoupeny programy pro žáky prvního stupně základních škol. Představené programy je možné do jisté míry převést i do jiných historických zahrad a parků, případně se čtenáři mohou jen inspirovat a vytvořit originální verzi nebo vlastní nový program. Pro rok 2019 je zpracovávána metodika s tématem použití cibulovin v památkách zahradního umění.

Metodiky vydané MCZK je možné objednat v tištěné podobě na e-shopu NPÚ. Dále jsou ve formátu PDF dostupné na stránkách metodického centra www.nczk.cz v sekci pro odborníky. Zde jsou umístěny také další metodické materiály týkající se problematiky památek

zahradního umění a kulturní krajiny vydané jinými subjekty.

V uplynulých letech probíhalo ověřování funkčnosti vybraných metodických postupů, zvláště metodiky pro identifikaci hodnot,² která je cenným podkladem pro další práci na zpřesnění evidence památek zahradního umění. Přináší totiž metodu, jak objektivně pojmenovat, co je v dané památce cenné a proč. Jako významný modelový objekt v tomto případě slouží krajinářský park v Kynžvartě, kde na již zpracovanou identifikaci hodnot³ v uplynulém roce navázal další podklad, a to plán péče. Vzhledem ke složitějším vztahům, kdy část péče o park spadá pod správu zámku a za větší část je zodpovědný golfový klub, je takovýto podklad nezbytný pro to, aby nedocházelo k narušování hodnot parku nedostatečnou údržbou. Zároveň byla odbornými pracovníky centra (Ing. Michaela Letá) zpracována identifikace hodnot vily Stiassni v Brně tak, aby bylo opět možné nastavit efektivní systém údržby. Dále zde byla provedena analýza citlivosti zahrady⁴ směrem k návštěvnickému provozu. Došlo k identifikaci ploch, které mohou být ohroženy intenzivním užíváním. V současné době probíhá zpracování identifikace hodnot pro krajinářský park v Horšovském Týně, která by měla sloužit jako vstupní podklad pro vytyčení zásad pro přípravu obnovy parku. Dalším modelovým objektem je zahradní a parkový areál v Uherčicích, u něhož před několika lety proběhla částečná obnova. Unikátnost areálu tkví v propojení částí zahrady z dob renesance a baroka i krajinářského parku. Při obnově došlo k založení květnatých luk, jejichž estetická kvalita se po několika málo letech výrazně snížila. Ve spolupráci s externími spolupracovníky, autory metodických publikací centra, je hledána cesta, jak kvalitu tohoto vegetačního prvku opět zvýšit.⁵ V roce 2019 by měla být pracovníky centra zpracována identifikace hodnot pro zámeckou zahradu v Rájci nad Svitavou.

■ Poznámky

1 Hana Havlůjová – Petr Hudec, *Památková edukace v historických zahradách a parcích: Příklady dobré praxe*, Praha 2018.

2 Jiří Olšan – Lenka Křesadlová – Marek Ehrlich, *Metodika identifikace hodnot památek zahradního umění*, Praha 2015. Publikace získala certifikát Ministerstva kultury ČR č. 122.

3 Lenka Křesadlová, *Identifikace hodnot památek zahradního umění – park u zámku Kynžvart*, 2017 (interní materiál NPÚ, nepublikováno).

4 Lenka Křesadlová – Jiří Olšan – Marek Ehrlich, *Management plán ochrany památkových hodnot památek zahradního umění*, Praha 2015. Publikace získala certifikát Ministerstva kultury ČR č. 121.

5 Marie Straková et al., *Travníky a květnaté louky v památkách zahradního umění*, Praha 2015.